

ריבית

[א]

איסור או ממון

אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך:

את כספך לא תתן לו בנשך ובתרבית לא תתן אכלך: (ויקרא כה, לו-לז)

ריבית קצוצה יוצאת בדיינים

נחלקו ר"י ור"א (בבא מציעא סא,ב) האם ריבית קצוצה (דהיינו ריבית שקבעו אותו בשעת הלוואה, ולכן אסור מן התורה) יוצא בדיינים. וז"ל הגמ' אמר רבי אלעזר ריבית קצוצה יוצאה בדיינים, אבך ריבית אינה יוצאה בדיינים. רבי יוחנן אמר אפילו ריבית קצוצה נמי אינה יוצאה בדיינים. להלכה קי"ל שריבית קצוצה יוצא בדיינים.

נחלקו הראשונים בגדר יוצא בדיינים. דעת הרשב"א (שם) שאין ב"ד יורדין לנכסיו לגבות בחזרה דמי הריבית, אלא שהוא מצווה להחזיר מדכתיב וחי אחיך עמך. ואם אינו רוצה אז כופין אותו ומכין אותו עד שתצא נפשו, כמו בכל מצות עשה, וכדאמרין בכתובות פרק הכותב (פו,א) אמר ליה רב פפא לר"ה בריה דרב יהושע, לדידך דאמרת פריעת בע"ח מצוה אמר לא בעינא למעבד מצוה מאי, א"ל תנינא במה דברים אמורים (שלוקין שלשים ותשע מכות) במצות ל"ת, אבל מצות עשה כגון עשה סוכה איני עושה טול לולב איני נוטל, מכין אותו עד שתצא נפשו. ועי"ש שמוכח שיטתו מהא דיורשים פטורים מלהחזיר הריבית, ואם נאמר שב"ד יורדין לנכסיו, יורשים נמי ליחייבי להחזיר הריבית היכא שהאבא השאיר נכסים, כדרך שהן חייבין בגזלן בגזילה קיימת. אלא ע"כ דליכא אלא מצות עשה דוחי אחיך עמך, וכפיית המלוה איכא, לרדת לנכסיו ליכא.

אבל דעת הר"מ (הל' מלוה ולוה פרק ד,ג) שבריבית קצוצה ב"ד יורדין לנכסיו. וז"ל שם אע"פ שהמלוה והלוה עוברים על כל אלו הלאוין אין לוקין עליו מפני שניתן להשבון, שכל המלוה בריבית אם היתה ריבית קצוצה שהיא אסורה מן התורה, הרי זו יוצאה בדיינים ומוציאין אותה מן המלוה ומחזירין ללוה, ואם מת המלוה אין מוציאין מיד הבנים.

ומה שהק' הרשב"א מזה שלא מוציאין מהיורשים, י"ל שס"ל להר"מ דהוי גזיה"כ דכתי' אל תקח מאתו נשך ותרבית וכו' וחי אחיך עמך, ואמרין בב"ק (קיב,א) אהדר ליה כי היכי דנחי בהדך, לדידיה קא מזהר ליה רחמנא לבריה לא מזהר ליה רחמנא. וכן משמע בר"ש משאנץ (הובא בשטמ"ק ב"מ סא,ב) שכ' שאפשר שהיתומים פטורים אפילו אם הניח להם אביהם אחריות נכסים, אף על גב דבגזל מיחייבי דפקע שעבוד הקרקע מן היורשין באותו ריבית הואיל ופטרינהו רחמנא. הרי לן שהתורה הפקיע החיוב מן היתומים, ולא שמלכתחילה המצוה היה רק על האבא.

גדר איסור ריבית

וצריכים להבין במה נחלקו. והנה יש לחקור בעיקר איסור ריבית האם הוא גדר של גזילה, שאע"פ שהלוה נותן הכסף מדעתו חידשה התורה שגם זה נחשב לגזילה. או דילמא שאין כאן גזילה כלל שהרי נותן לו מרצונו, אלא שהתורה רצתה שילוו אחד להשני בחינם, ולא לקחת ריבית. ועד כדי כך התורה הקפידה על זה, שאם לקח הריבית באיסור שחייב להחזיר לו.

והנה הר"מ לא מנה מצות וחי אחיך עמך (החזרת ריבית). אבל הרמב"ן במצוות עשה ששכחן הרב (מצוה יז) כ' וז"ל שנצטוינו להחזיר הריבית שלקחנו מאחינו. מנענו שלא נקח ריבית מישראל (ל"ת רלה) ואם לקחנו אותו צוה אותנו להשיבו לנותן, **אע"פ שנתנו לנו ברצון נפשו ולא גזלנוהו** והיא גם כן מצות עשה. והוא אמרו ית' (פ' בהר) אל תקח מאתו נשך ותריבית ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך. דרשו בו (ב"מ סב. תמורה ו,א) אהדר ליה דליחי עמך, ומזה אמר רבי אלעזר (ב"מ סא,ב, תמורה ו,א) ריבית קצוצה יוצאה בדיינין.

ועי' במגילת אסתר שהר"מ לא מנה החזרת ריבית משום דנכלל ב"והשיב את הגזילה אשר גזל". א"כ י"ל שנחלקו בחקירה הנ"ל שהר"מ סובר שהתורה חידשה שגם ריבית הוי גדר של גזילה, ולכן החזרת הריבית לא נמנה כמצוה בפני עצמה, אלא נכלל במצות השבת גזילה. אבל הרמב"ן סובר שריבית הוי חיוב חדש ולכן גם החזרת ריבית נמנית כמצוה בפני עצמה.

אבל עיין היטב ברמב"ן בספרו מלחמות ה' פרק איזהו נשך (לה עמוד ב על הא דאיתא שם, שהמלוה את חברו לא ידור בחצרו חנם) ששיטת רבינו אפרים היא, שמלוה הדר בחצר לוח שאינו עומד לשכירות, אינו חייב לשלם. הבעל המאור חולק עליו וסובר שהוי כמו כל ריבית, שחוזר בדיינים. וכ' הרמב"ן שהצדק עם רבינו אפרים, שהרי כל החיוב של החזרת ריבית אינו אלא מדין והשיב את הגזילה, א"כ כאן שבדיני ממונ לא היה חיוב, שהרי אנחנו פוסקים שהדר בחצר חברו שלא קיימא לאגרא פטור מלשלם שכר, א"כ גם המלוה פטור. הרי לן להדיא שהרמב"ן מסכים לר"מ שיסוד חיוב ריבית הוא גזל. ועי"ע בסה"מ שכ' וז"ל וענין המצוה הזאת כי **כאשר מנענו יתברך שלא נגזול**, ואם גזלנו צוה אותנו להשיב את הגזילה, כמו שאמר (ויקרא ה,כג) והשיב את הגזלה אשר גזל והיא מצות עשה, **כן מנענו שלא נקח ריבית** וכו' משמע ג"כ שיש השוואה בין גזל לריבית. וצ"ל א"כ שזה שמנה הרמב"ן החזרת ריבית כמצוה בפני עצמה, משום דסוף כל סוף הלוח שילם הריבית מדעת, ולכן הוי סוג גזל חדש.

ולפי"ז מובן למה לפי הר"מ ב"ד יורדין לנכסיו, שלשיטתו בוודאי החזרת ריבית הוי כהחזרת גזילה, וכמו שפשוט שב"ד יורדין לנכסיו לגבות הגזילה, ה"נ בריבית. ולפי"ז יוצא שהרשב"א סובר שאין בריבית אלא איסור בעלמא, ואין כאן חיוב ממוני, ולכן אע"פ שב"ד כופין אותו להחזיר הריבית אין זה אלא מדין כופין על המצוות, ולכן לא יורדין לנכסיו.

יורדין לנכסיו מטעם כופין על המצוות

בעיקר מה שהוכחנו מזה שכ' הר"מ שב"ד יורדין לנכסיו, שגדר ריבית הוא גזילה, אולי אינו מוכרח. דהנה הר"מ (בפ"ז מהלכות מתנות עניים ה"י) פסק, שמי שאינו רוצה ליתן צדקה או שיתן מעט ממה שראוי לו, ב"ד כופין אותו ומכין אותו מכות מרדות עד שיתן מה שאמדהו ליתן. **ויורדין לנכסיו בפניו** ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן ע"ש.

אבל הר"ן פרק נערה (כתובות יח,א בדפי הרי"ף) הביא דעת הרשב"א (שם מט, ב ד"ה כי הוה) שסובר שבשביל מצות צדקה לא יורדין לנכסיו. ומביא ראיה מהא דאמרינן (שם מח, א) במי שהלך (למדינת הים) מלדעתו, דב"ד יורדין לנכסיו, וזנין אשתו אבל לא צדקה. וע"ש בר"ן שהעלה דבפניו יורדין לנכסיו וכמ"ש הרמב"ם, ושלא בפניו אין יורדין לנכסיו ע"ש. והק' הקצוה"ח (סי' לט,א) שלכאורה אין לזה טעם, דממה נפשך אם צדקה הוי כמו חוב, אז שלא בפניו נמי נרד לנכסיו, ואם אינו חוב, בפניו נמי לא נרד לנכסיו.

ומסביר הקצוה"ח עפ"י דברי הרמב"ן למס' ב"ב (קעה,ב) שאפילו למ"ד שיעבודא לאו דאורייתא, נחתינן לנכסיה מטעם כפייה על המצוות. וז"ל דאנן הכי קאמרינן כיון דפריעת בעל חוב מצוה מן התורה, וכופין על מצות עשה, **אף אנו יורדין לנכסיו ומקיימין לו מצות עשה שלו בעל כרחו**. והא דכתיב מיטב שדהו ישלם, היינו שמצוה אותו הכתוב לשלם נזקו במיטב, וכיון שהוא חייב לעשות כן, אם לא רצה ב"ד יורדין למיטב שלו ומקיימים לו מצותו. ולפי"ז כ' הקצוה"ח דניחא דברי הר"מ, דודאי צדקה אינו אלא מצוה אבל שיעבוד ליכא. אלא דאפ"ה יורדין לנכסיו משום

כפייה, וכמו בפריעת בע"ח מצוה, וכפיה לא שייך אלא בפניו אבל שלא בפניו לא שייך כפיה לקיים המצוה. אבל בהלואה אפילו הוא במדינת הים יורדין לנכסיו משום שיעבוד נכסים, לפי מה שכתבו הפוסקים שעבודא דאורייתא.

והנה מה שחידש הקצוה"ח שכשירדין לנכסיו בתורת כפייה, אין יורדין אלא בפניו, לא משמע כן מלשון הרמב"ן, שסתם ולא פירש, א"כ משמע שאפילו שלא בפניו אפשר לרדת לנכסיו. וגם מסברא הייתי אומר ששייך אפילו שלא בפניו, שאע"פ שבדרך כלל א"א לכופו שלא בפניו, אבל ע"י נחתין לנכסיה יש אופן של כפייה אפילו שלא בפניו. ומה שהביא מהר"מ שרק בפניו יורדין לנכסיו, י"ל דהיינו טעמא משום דאם הוא לא נמצא כאן, אולי נאמר שנתן צדקה במקום שהוא נמצא, כמ"ש הקצוה"ח עצמו אח"כ.

ולפי"ז יש לפרש דמה שכ' הר"מ שירדין לנכסיו לגבות ריבית קצוצה, ה"ט משום שכופין על המצוות, ולא משום שיש כאן "גזל".

סתירה בין צדקה לריבית

ועי"ש בקצוה"ח שהק' למה לענין צדקה יורדין לנכסיו בפניו ומשום כפייה לקיים המצוה, וגבי ריבית קצוצה כתב בשו"ע (יו"ד סי' קס"א,ה) דמכין אותו עד שתצא נפשו להחזיר הריבית, אבל לא יורדין לנכסיו, ואמאי נוחות נמי לנכסיה מתורת כפייה.

ותי' הקצוה"ח עפ"י מש"כ בסימן ר"צ (סק"ג) דגבי צדקה נמי איכא שיעבוד נכסים דהוי מלוה הכתובה בתורה ומשום הכי כתב הרמב"ם דנחתין לנכסיו, ושלא בפניו דאין יורדין לנכסיו היינו כמ"ש הכסף משנה שם (פי"א מנחלות הי"א) משום דיכול לקיים מצות צדקה באשר הוא שם. אבל בריבית גלי קרא דליכא שיעבוד נכסים מדכתיב (ויקרא כה,לו) וחי אחיך עמך, לדידה אזהר רחמנא לבריה לא אזהר (ב"ק קיב, א), אלמא דליכא שיעבוד, דאי הוי שיעבוד ודאי גם היורשין צריכין לשלם, וכיון דליכא שיעבוד ואינו אלא מצוה לא נחתין לנכסיו.

ריבית קצוצה של יתומים

עי' בשו"ת ריב"ש (סי' תסה) שדן היכא שהיתומים לוו בריבית קצוצה האם יוצא בדיינים. ועי"ש שכ' שאינה יוצאה בדיינים, דכי אמרינן ריבית קצוצה יוצאה בדיינים, היינו משום דכתיב וחי אחיך עמך, ודרשינן אהדר ליה, כי היכי דניחי בהדך. וב"ד כופין אותו להחזיר, כשאר מצות עשה כדאמרי' בכתובות (פ,א) אבל במצות עשה, היו מכין אותו עד שתצא נפשו, וה"נ דכוותה. והיינו דבהניח להם אביהם, מעות של ריבית, אין חייבים להחזיר, אלא בדבר מסויים, מפני כבוד אביהם. ואילו בגזל, מיחייבי כל זמן שהגזלה קיימת, או שהניח להם אביהם אחריות נכסים. אלא ודאי **ליכא הכא גבי ריבית שעבודא כלל**, אלא עשה דוחי אחיך עמך. וא"כ מסיק הריב"ש ביתמי, דלאו בני מעבד מצוה נינהו, כל שבאו לידם מעות של ריבית קצוצה, אין כופין אותו להחזיר.

מחילה בריבית

כ' הר"מ (הל' מלוה ולוה פרק ד,יד) הורו מקצת הגאונים שהלוה שמחל למלוה בריבית שלקח ממנו או שעתיד ליקח, אע"פ שקנו מידו שמחל או נתן מתנה אינו מועיל כלום. שכל ריבית שבעולם מחילה היא **אבל התורה לא מחלה ואסרה מחילה זו**. ולפיכך אין המחילה מועלת בריבית אפילו בריבית של דבריהם. יראה לי שאין הוראה זו נכונה אלא מאחר שאומרים למלוה להחזיר לו, וידע המלוה שדבר איסור עשה ויש לו ליטול ממנו אם רצה למחול מוחל **כדרך שמוחל בגזל**, ובפירוש אמרו חכמים שהגזלנין ומלוי בריבית שהחזירו אין מקבלין מהן מכלל שהמחילה מועלת.

ונר' שהמחלוקת ר"מ וגאונים, האם מועיל מחילה בריבית, תלוי בחקירה הנ"ל דאם הגדר של איסור ריבית היא גזילה, אז טוען הר"מ (לשיטתו) שכמו שמועיל מחילה בגזל, ה"נ מועיל מחילה

ברִיבִית. אבל הגאונים סוברים שאיסור ריבית הוא בגדר איסורים, ואינו ענין ממוני, אז איך תועיל מחילה.

שוב מצאתי בריטב"א (בבא מציעא סא, א) שכ' להדיא כדברינו, וז"ל שם ומכאן נראה דלא מהניא מחילה בריבית קודם פרעון דאילו מהניא אין לך ריבית שאינו נמחל כדאמרינן הכא דידע ומחיל. וכן כתב הרמב"ם ז"ל דמחילה דלאחר פרעון מהניא, ובשם הגאונים ז"ל כתב דלא מהניא וכן דעת הראב"ד ז"ל, ודעת מורי נ"ר כדעת הגאונים. וטעם הדברים אומר מורי נ"ר **דתביעת ריבית לא הויא כשאר תביעות** בגזל ואונאה וכיוצא בהן דאית ליה על חבריה שיעבוד ממון, **אלא חיוב הוא שחייב הכתוב להחזיר איסור שבלע**, תדע דהא רבי יוחנן סבר דריבית קצוצה אינה יוצאה בדינין, וגם לדברי הכל אם מת בניו פטורין אלא בדבר המסויים מפני כבוד אביהם בלבד, ואילו בגזל ואונאה בניו חייבים כשהניח אחריות נכסים, ובודאי דטעמא כדאמרן דחיובא דרמא עליה רחמנא הוא וכענין חוב למ"ד פריעת בעל חוב מצוה ושעבודא לאו דאורייתא, אלא דהתם איכא דין ממון לחברו ומהניא מחילה **אבל הכא לשמים הוא חייב וכיון שכן לא תועיל לו מחילת חברו**, וכן עיקר.

למה הלכות ריבית נמצא ביו"ד

יש שרצו להוכיח מזה שהלכות ריבית נמצאו בחלק יו"ד ולא בחלק חו"מ, שע"כ הטעם הוא משום דאין כאן אלא ענין "איסור" ולא "ממון". ולפי מה שצדדנו בדעת הר"מ, יצא שהר"מ הולך פה לשיטתו, שביד החזקה הלכות ריבית נמצא בספר משפטים.

[ב]

קידושין בכסף של ריבית

שיטת הריטב"א במקדש בריבית קצוצה

(קידושין ו, ב) אמר אביי המקדש במלוה אינה מקודשת, בהנאת מלוה מקודשת, ואסור לעשות כן מפני הערמת ריבית. האי הנאת מלוה היכי דמי, אילימא דאזקפה דאמר לה ארבע בחמשה, **הא ריבית מעלייתא הוא**. וכ' הריטב"א פי' לישנא בעלמא קא קשיא ליה, היכי קרי ליה הערמת ריבית, אבל ודאי אפילו בריבית גמורה אם כבר פרעתו לו וחזר וקידשה בו מקודשת, דמעות דריבית שפרעם ליה למלוה קנינהו לגמרי, **וממון גמור הם לו אלא שיש עליו חובה להחזירו**, ובית דין מוציאין ממנו, ואם מת אין בניו חייבין להחזיר אלא בדבר מסויים מפני כבוד אביהם. הריטב"א חידש לנו שאע"פ שריבית קצוצה יוצא בדיינים, אם קידש בו אשה מקודשת. ועי"ש עוד שמשמע מדבריו שאם נאמר שמקדש במלוה מקודשת, אז אם קידש אשה במעות הריבית שעדיין לא נתנה, הוי מקודשת. דהנה הגמ' מק', ועוד היינו מלוה. וכ' הריטב"א, כלומר כיון דאכתי לא פרעתיה, וחוב הוא אצלו הרי הוא מקדש במלוה, דאמאי עדיף זוזא דריבית מזוזי דקרן. א"כ אע"פ שכ' הריטב"א שלא עדיף זוזא דריבית מזוזא דקרן, אבל משמע שג"כ אינו גרוע מזוזא דקרן. א"כ למ"ד מקדש במלוה מקודשת, ה"נ מקדש בזוזא דריבית מקודשת. ולפי"ז כ' הב"ח חידוש יותר גדול, דאם ליה ד' בה', וקידשה בהנאת מחילת סלע החמישי של ריבית נמי מקודשת.

ועי' בספר מחנה אפרים (הל' ריבית סי' ב) שכך הבין בדברי הריטב"א אלא שהשיג על הדין השני, וז"ל ודברים אלו הם קשים לענ"ד, דאפילו אם נודה לו לדבריו במ"ש דזוזי דריביתא אחר שבאו ליד המלוה קנאם, ואם חזר וקידש בהם את האשה מקודשת, מ"מ כשעדיין לא באו לידו אין סברא שיוכל לקדש בהם את האשה, דכיון דריבית קצוצה יוצאה בדיינים לאו מידי קא יהיב לה.

וויכוח יסודי בין החזו"א והגרש"ש בדעת הריטב"א

ועי' בחזו"א (אבה"ע סי' מב,ד) שטוען שלא יתכן מצב שאסור לו לקחת הכסף, ואסור לו ללוה לתת הכסף, ובכל זאת יכול לקדש אשה בכסף זה. היינו שס"ל להחזו"א שאם מצד הל' יו"ד אסור לו לקחת אז גם מצד חו"מ לא נחשב שיש כאן חוב. ועי"ש שמשו"ה מדחיק מאוד לפרש דברי הריטב"א באופן אחר. וכ' שכדאי לדחוק בלשון הריטב"א כדי להעמיד הסוגיא על בוריה. אבל המעיין בריטב"א יראה שבאמת הפשט של החזו"א הוא דחוק מאוד, ואכמ"ל.

אבל עי' בספר שערי יושר (שער ה,ג) שכ' שיש מושג של **משפטי הממון**, שקיים גם בלי דיני התורה. א"כ בריבית יתכן שהיות והוא התחייב לשלם ריבית אז באמת חל החיוב, היינו שמ"דיני ממון" יש לו חוב, אלא שאסור לו למלוה לממש החוב שלו, וגם אסור ללוה לקיים "חיובו", אבל "חוב" יש כאן. וממילא מובן דברי הריטב"א שאם קידש אשה באותו ממון בוודאי חל הקידושין.

[ומענין לענין, עי"ש שעל דרך זה מיישב קושיית התומים שהק' למה אמרין שספק ממון לקולא לנתבע, הרי יש כאן ספק איסור גזילה, א"כ ספק דאורייתא לחומרא. ותי' הגר"ש שקאף שאיסור לא תגזול לא חל אלא אחרי שקבענו מי הוא בעל הממון, ואם בספק אומרים המוציא מחבירו עליו הראיה, אז ממילא אין כאן לא תגזול]

עיקר דברי הריטב"א שאם כבר קיבל הכסף וקידשה בהם הוי מקודשת, אינו מוסכם בכל הראשונים. דיעו' במאירי שבתחילה כ' כהריטב"א, ואח"כ כ' שאין מקדשין בריבית, ואפילו בא לידו, וחזר ונתנו לה בתורת קדושין, אינה מקודשת. והא דמקשינן "האי ריבית מעליא הוא", הכוונה היא שהיאך אתה אומר שמקדשת, והרי אפילו בא לידו אינה מקדשת, משום דהוי מעות ריבית. וכן דעת הר"י מגאש (הובא ב ספר העיטור אות ק - קידושין דף עו,א) וז"ל אבל רבינו אבן מגש אמר דווקא דארווח לה זימנא במלוה דמעיקרא, דאבק ריבית הוא ומותר, **חדא דאין יוצאה בדיינים וקנין אית לה בגויה**. הרי לן להדיא דאם יוצא בדיינים ואין לו קנין בגויה אינה מקודשת.

ועי' בס' מחנה אפרים (הל' ריבית סי' ב) שרצה להוכיח שאין הקידושין חלין אפילו אם הגיע הכסף לידו, מההיא דאמרין בפ"ק דתמורה גבי פלוגתא דאביי ורבא בכל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד. דרבא סבר דאי עביד לא מהני, ואביי סבר דאי עביד מהני. והגמ' רצה לתלות במחלוקתם האם ריבית קצוצה יוצאה בדיינים או לא, דלרבא דאית ליה אי עביד לא מהני יוצאה בדיינים, ולאביי דאי עביד מהני, אינו יוצא בדיינים. ולפ"ז ע"כ צ"ל דכי אמרין יוצאה בדיינים, היינו לומר שמוציאין אותו דבר עצמו שלקח בריבית **שהרי לא אהנו מעשיו ולא קנאו**.

וצ"ל שהריטב"א סובר שאחרי שהגמ' מביא פסוק, דכתי' וחי בהם אז הגדר השתנה, ואין כאן אלא חיוב מצוה ולא שהממון עדיין שייך ללוה.

ונראה שמחלוקת הראשונים תלוי בחקירה הנ"ל, שאם נאמר שיש בריבית משום לתא דגזילה אז מובן למה הקידושין לא חלין, שהכסף אינו שלו. אבל אם נאמר שאין כאן גזילה, הואיל ומדעתו נתן, אלא שיש כאן איסור בעלמא לא לקחת הריבית, ומצוה להחזיר הריבית אם לקחו, אז שפיר חל הקידושין.

[ג]

ריבית ע"י שליח

הלוואה ע"י שליח

המשנה למלך (הלכות מלוה ולוה פרק ה,יד) מביא דברי המרדכי בשם רש"י, דשרי לישראל למימר לישראל חברה לך ולוה לי מעות מפלוני ישראל, וגם תביא לו הריבית, דלא אסרה תורה אלא ריבית הבאה מיד הלוה ליד המלוה. וגם השליח לא עשה שום איסור, דהאי ריבית לאו ידיה

הוא, ואי משום שלוחו של אדם כמותו, הא קי"ל דאין שליח לדבר עבירה להתחייב שולחו, ואין לפרסם הדבר ע"כ.

החזרת הריבית ע"י שליח

ועי"ש שכל זה דווקא ללוות ע"י שליח אבל אם לזה בעצמו, אסור לשלם הריבית ע"י השליח. והטעם הוא דע"כ לא אמרינן אין שליח לדבר עבירה אלא היכא דשליח בר חיובא, אבל היכא דשליח לאו בר חיובא יש שליח לדבר עבירה, וכדאיתא בפ"ק דמציעא (י,ב). וא"כ בשלמא היכא שלוח ע"י שליח שייך לומר אין שליח לדבר עבירה, כיון שאילו היה לזה לעצמו היה עושה איסור, הרי זה דומה לכהן שאמר לכהן צא וקדש לי אשה גרושה שכתבו התוס' שם (ד"ה דאמר לישראל) דמיקרי השליח בר חיובא הואיל ואם מקדשה לעצמו חייב, ה"נ היכא שלוח בריבית ע"י שליח מיקרי שליח בר חיובא, כיון שאילו לעצמו לזה עביד איסורא. אבל היכא שלוח בעצמו ושליח הריבית ע"י שליח בהא לא מיקרי שליח בר חיובא, שהרי אם היה נותן הריבית מעצמו ליכא שום איסור הרי זה דומה לכהן שאמר לישראל צא וקדש לי אשה גרושה, דמיחייב שולחו משום דשליח לאו בר חיובא הוא ה"נ דכוותיה.

אבל יש בזה חידוש גדול, שהיה אפשר לומר שאע"פ שבמקרה ספסיפי זה, היה מותר לו לתת הריבית משום שהוא לא לזה, אבל סוף כל סוף הוא בר חיובא בעיקר איסור ריבית. ועי' בהגהת רע"א על המשל"מ שרצה להוכיח מתוס' בב"מ (שם) כסברא הנ"ל, ואכמ"ל. עי"ש שדן לגבי מי שעשה שליח להחזיר גרושתו.

גדר אין שליח לדבר עבירה

אבל עי"ש שהק' על זה, שהרי נחלקו רבינא ורב סמא בטעם למה בחצר אמרינן יש שליח לדבר עבירה. לפי רבינא תלוי בבר חיובא, ולכן בחצר שאינו בר חיובא אמרינן יש שליח לדבר עבירה. ולפי רב סמא תלוי ב"אי בעי עביד ואי בעי לא עביד" היינו דרך דכל היכא שיש לשליח בחירה אז אין שליח לדבר עבירה, ולכן בחצר אמרינן יש שליח לדבר עבירה. א"כ תינה לרבינא שלגבי החזרת הריבית אמרינן יש שליח לדב"ע, הואיל ואינו בר חיובא, אבל לרב סמא אפילו אם אינו בר חיובא אמרינן אין שליח לדב"ע, אם עכ"פ "אי בעי עביד אי בעי לא עביד", א"כ כאן שפיר אמרינן אין שליח לדבר עבירה. והרי הנמוקי כתב בשם הרמ"ה דקי"ל כרב סמא. אלא כ' המל"מ, דכיון שהתורה אסרה שלא יהנה המלוה מן הלואה בשכר ההלואה, וזה שולח לו הריבית ע"י שליח פשיטא דאסור, משום דאף דאין שליח לדבר עבירה, הרי נהנה המלוה מן הלואה בשכר ההלואה. ואפילו אם שלח הריבית ע"י עכו"ם דלאו בר שליחות הוא, או אפילו ע"י קוף בעלמא אסור. שהרי באו מנכסי הלואה למלוה בשכר ההלואה.

והנה כל זה אינו אלא לשיטת התוס' שכהן שאמר לכהן אחר לקדש לו אשה גרושה, אמרינן אין שליח לדב"ע, אבל שיטת הריטב"א (בב"מ שם) היא שאפילו אם הכהן הוא השליח אמרינן יש שליח לדב"ע, משום דלא מקרי בר חיובא, דלגבי קידושין זה הוא לא מוזהר. א"כ לדבריו אם נפסוק כרבינא, אז א"א ללוות ע"י שליח, משום שאע"פ שאם היה לזה לעצמו היה עובר אבל עכשיו שלוח לאחר אינו עובר, א"כ עבר הלוח משום איסור ריבית, דכאן יש שליח לדב"ע.

בריבית דרבנן

המשל"מ מביא שם שהמהרי"ט (בח"א סי' קי"ו) נסתפק האם באיסור דרבנן קיים הכלל שאין שליח לדב"ע, ולא הכריע. א"כ בריבית דרבנן, כגון שהוא דרך מקח וממכר, אין ללמוד מתשובת רש"י הלזו, דשרי לעשותו ע"י שליח, דאפשר דעד כאן לא אמרינן אין שליח לדבר עבירה, אלא באיסורא דאורייתא, אבל באיסורא דרבנן אפשר שיש שליח לדבר עבירה. ולפי"ז יצא דבר מוזר שריבית דאורייתא יהיה יותר קל מריבית דרבנן.

אבל לענ"ד נראה שאפילו אם נאמר שבאיסור דרבנן יש שליח לדבר עבירה, כאן מותר ללוות ע"י שליח, לדעת רש"י, אפילו בריבית דרבנן. דלכאורה כל הטעם שאסרו חז"ל ריבית דרך מקח וממכר, הוא משום דגזרו אטו ריבית דאורייתא, א"כ כאן שבריבית דאורייתא מותר איך יתכן שריבית דרבנן יהיה אסור, הרי אין כאן חשש שיעבור על איסור דאורייתא.

פסק הרמ"א

ע' בשולחן ערוך יורה דעה (סי' קס"ט) ברמ"א י"א שמותר לישראל לומר לחבירו ישראל לך והלוה לי מעות מפלוני ישראל בריבית. ומותר לתת אחר כך הריבית לשליח להביאו לו, דלא אסרה תורה אלא ריבית הבא מיד לזה למלוה והשליח אינו עושה שום איסור, דהאי ריבית לאו דידיה הוא, ואי משום ששלוחו של אדם כמותו, אין שליח לדבר עבירה. ואין לפרסם הדבר בפני עם הארץ. (מרדכי בשם רש"י) וכן עיקר אע"ג דיש מפקפקין בהיתר זה ומחמירים לאסרו (ב"י ובנמוקים), יש לסמוך עליו לעת הצורך. ומ"מ אם הלוה קבל המעות בעצמו מן המלוה, רק ששולח לו הריבית, אסור.

ועי' בש"ך שמביא מספר עט"ז שחולק על פסק הרמ"א, אבל עי"ש שמאריך לסתור כל ראיותיו, ולכן מסיק שבשעת הדחק יש לסמוך על פסק הרמ"א.